

ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ ΣΤΟΝ ΚΑΙΝΟΔΟΞΟ ΘΕΟΦΙΛΟ ΚΑΪΡΗ

«Δέν ζητῶ νά διδάσκω πλέον οὔτε νά ἦμαι τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὑπόδικος, ζητῶ νά λογίζωμαι καί ἐγώ ὡς Ἕλλην ἐλεύθερος, νά κατοικῶ ὡς τοιοῦτος τήν Ἑλλάδα, νά ὑποτάσσωμαι, ὡς καί οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, εἰς τόν νόμον καί νά ἦμαι ὑπεύθυνος, ἂν αὐτούς παραβῶ»¹. Εἶναι ἡ ἀδυνατισμένη φωνή ἐνός ταλαιπωρημένου ἀνθρώπου, ἐνός καθαιρεμένου ἱερέα, ἐνός λογίου καί φιλοσόφου, μέ τήν ὁποία ζητεῖ τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τήν στοιχειώδη, δηλαδή, ἐφαρμογή –καί στήν περίπτωσή του– τῶν νόμων καί τήν ἀντιμετώπισή του ὡς ἀνθρώπου καί κυρίως ὡς πολίτη. Ὅμιλεῖ ὁ Θεόφιλος Καΐρης, ὁ κατατρεγμένος λόγιος τοῦ μεταδιαφωτιστικοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδας, πού δέν ἀπαξιώθηκε μόνον ὡς ἀνθρωπος, ἀλλά καί ἐξοντώθηκε βιολογικά, ἐνῶ ἀκόμη καί ἡ σορός του βεβηλώθηκε.

Στόν μακρὺ ἱστορικό χρόνο, ἡ περίπτωσή του συναριθμεῖται σὲ ἀντίστοιχες καί ἄλλων διανοουμένων πού καταδιώχθηκαν μέχρι θανάτου ἀπὸ τοὺς ἐκφραστὲς τῶν κατεστημένων θρησκευτικῶν καί πολιτικῶν ἀντιλήψεων, ἀπὸ τὸν φανατισμὸ καί τὴ μισαλλοδοξία Χριστιανῶν ὀρθοδόξων –σοροπηγῶν τῆς ἐλεύθερης γνώμης– πού, κατὰ τὰ ἄλλα, εἰσηγοῦνται τὴν ἀγάπη, τὴ μακροθυμία καί τὴ διαλλακτικότητα. Ἡ βάρβαρη ἀντιμετώπιση τοῦ θεολόγου καί φιλοσόφου Καΐρη δέν μᾶς ἐπιτρέπει, ἀσφαλῶς, νά προσπεράσουμε ἐλαφρᾶ τῇ καρδίᾳ τὸ γεγονὸς αὐτό, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ νά μείνουμε ἐπ' ὀλίγον καί νά ἐλέγξουμε τὴ σχέση αὐτῆ ἱερωμένου καί φιλοσόφου, πολίτη καί κρατικοεκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐν λόγω σχέση ἐπικεντρώνεται, κατὰ πρῶτον, στήν ἠθική δυνατότητα ἐκφρασης καί διατύπωσης ἀπὸ ἕναν ἱερωμένο, συγκεκριμένου θρησκευτικοῦ δόγματος, θέσεων καί ἀντιλήψεων² πού αἰρουν καταφανῶς τὰ θεμέλιά του, καί κατὰ δεύτερον σὲ ἀμφίβολο τοῦ ἐπιτρεπτοῦ καί τῆς λειτουργικότητος μιᾶς διττῆς ταυτότητος τοῦ ἐνεργοῦντος, δηλαδή στήν ἀποδοχὴ τῆς πλήρους διάκρισης τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀσκήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοῦ καθηκόντων ἀπὸ τίς

1. *Ἀλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη*, ἐκδομένη ὑπὸ Δ. Ι. ΠΟΛΕΜΗ, τόμοι ἔνδεκα, Ἄνδρος, Καίρειος Βιβλιοθήκη, 1994-2003, Α2. 288. 27-31.

2. Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ θεωρία τῆς *θεοσεβείας*, ἡ ὁποία, βεβαίως, ἐκφεύγει τῶν πλαισίων τοῦ ἀρθροῦ μας. Πᾶ τὴν ἀναγωγὴ τῆς ἀντίληψης αὐτῆς σὲ σχετικὲς πηγὲς καί

θεωρητικές του αναζητήσεις για ζητήματα, όμως, που δεν είναι συζητήσιμα, αλλά αποτελούν δογματικές θέσεις από αιώνες. Η προσέγγισή μας δεν εξετάζει το ζήτημα θεολογικώς, γιατί η όπτική αυτή είναι προφανώς όριστικά ολοκληρωμένη και έρμητικά κλειστή, αλλά μόνον κοινωνιολογικώς. Ύπ' αυτήν, λοιπόν, την έποψη έπιστημαίνουμε ότι ο κανόνας, το έθος, αλλά και το θετικό δίκαιο λειτούργησαν ιστορικώς και λειτουργούν με ανώτατο κριτήριο τη διατήρηση και τη διάσωση του δόγματος. Αλλά και πέραν τούτου, η ένταξη σε ένα θεσμικό όργανο προϋποθέτει πάντοτε την αποδοχή των θεμελιωδών θέσεων που όρίζουν την ταυτότητά του, ενώ οποιαδήποτε παρέκβαση θέτει εκποδών εκείνον που παραβαίνει τις θεμελιώδεις όρίζουσες.

Έάν όμως τα πράγματα είχαν εξελιχθεί μόνον έτσι και η ανθρωπότητα αποδέχονταν τη θέση αυτή ως ολοκλήρωμα, κάθε ισχύσασα και ισχύουσα αντίληψη θα αποκτούσε αιωνιότητα, μὴν επιτρέποντας τη δοκιμή και την ένδεχόμενη κατίσχυση ούδεμιᾶς αλλαγῆς. Γνωρίζουμε όμως ότι η ἀκίνησία δεν είναι ο φυσικός, ούτε ο ιστορικός κανόνας των πραγμάτων. Επομένως, γεννᾶται το κοινότοπο ερώτημα: πότε το ὑποκείμενο δικαιούται ἠθικῶς νὰ δράσει; Όταν αποτελεί μοναχική περίπτωση που δεν βρίσκει ἀπήχηση και οί θέσεις του αἶρουν τὴ συσσωμάτωση στήν ὁποία ἀνήκει; Όταν και ὀλίγοι ἄλλοι κινούνται πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση; Προφανῶς, ἀποδεχόμεστε πῶς, όταν τὰ πράγματα ἐξελίσσονται και ὑπάρχει μία διαλεκτική σύγκρουση θέσεων, κανείς δεν μπορεί νὰ ἐμποδίσει κανέναν ἀπὸ μιὰ τέτοια δράση. Εἶναι μήπως ἠθικότερο τὸ ὑποκείμενο νὰ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη συσσωμάτωση, ἀφοῦ διαφωνεῖ μὲ τις ριζικές της θέσεις και νὰ δρά αὐτόνομα; Τότε όμως ἡ ἀπήχηση του, κατὰ κανόνα, ἀδυνατίζει και ἐλαχιστοποιεῖται. Παραμένει μήπως ὡς *φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ*, ἀναμένοντας οί θέσεις του νὰ ριζώσουν και νὰ καρπίσουν στὸ μέλλον, ἀποδεχόμενο συνειδητὰ και ὁποιεσδήποτε ἐπιπτώσεις; Γεγονός, πάντως, εἶναι πῶς σὲ κάθε περίπτωση παρατηρεῖται μία σχετικότητα και σίγουρα ὑπάρχει και συνυπολογίζεται και τὸ προσωπικὸ ρίσκο σὲ οποιαδήποτε ἀπὸ τις παραπάνω στάσεις και συμπεριφορές.

Τὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ στοιχεῖα θέτουν τὸ πλαίσιο τῆς δραστηριότητος τοῦ

γὰ τὴ φιλοσοφική της ὁριοθέτηση, βλ. τὴ θέση που ἀναπτύσσει ὁ Ν. ΧΡΟΝΗΣ, στὰ ἀρθρα του, Οἱ ἀπόψεις τοῦ Θεοφίλου Καΐρη γὰ τὴ φιλοσοφία και γὰ τις προϋποθέσεις ἀναπτύξεώς της στὴν Ἑλλάδα, *Πρακτικὰ Πανελληνίου Συμποσίου «ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΑΪΡΗΣ»*, ἐπιμ. Γ. ΚΑΡΑ, ἐκδ. φροντίδα Γ. Δαρδανοῦ, Ἀθήνα, Gutenberg, 1988, σσ. 40-41, σημ. 34, και Ἡ θέση τοῦ Θεοφίλου Καΐρη ἐπὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ και τοῦ ὀρθολογισμοῦ, *Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, περ. Β, τ. Α', 1992-1995, σ. 171. Πβ. και Ν. Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΥ, Μία κριτική τῆς κριτικῆς τοῦ Καλλιγᾶ γὰ δύο ἔργα τοῦ Καΐρη, *Πρακτικὰ Πανελληνίου Συμποσίου «ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΑΪΡΗΣ» ...*, ἐνθ' ἂν., σσ. 63-65. Κυρίως, όμως, πβ. τὴν εἰσαγωγή τοῦ Ν. Σινιόσογλου, στὴν ἐκδοση *Θεόφιλος Καΐρης, Γνωστικὴ-Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, εἰδ.-ἐπιμ., Ν. ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ, Ἄνδρος, Καίρειος Βιβλιοθήκη, ἐκδ. Εὐρασία, 2008, σσ. 83-95 και 104-108.

Καΐρη ὅσον ἀφορᾷ τὴ σχέση του μὲ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα καὶ συνδέονται ἅμεσα μὲ τὶς ταλαιπωρίες καὶ τὴ βαρβαρότητα³ μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὸ ἱερατικὸ κατεστημένο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη πολιτεία. Τὰ χαρακτηρίζουμε δὲ ἐξωτερικά, γιατί δὲν καθορίζουν, οὔτε ἐπηρεάζουν ἅμεσα τὸ εἶδος τῆς φιλοσοφικῆς του ἐνασχόλησης, ὁριοθετοῦν ὅμως τὸ πλαίσιο τῆς ζωῆς καὶ τῆ βιοθεωρία τοῦ Καΐρη. Ἡ ἐλευθεριότητά του νὰ φιλοσοφεῖ ὡς ἱερωμένος ἀδιακρίτως πρὸς τὸ δόγμα, ὅπως θὰ ἔκανε κάθε πολίτης, περιορίζεται ἀπὸ τὴν ταυτότητά του καὶ ἡ συγκρότηση νέων θεωριῶν ποὺ ἀντίκεινται ρητῶς σ' αὐτό⁴ γεννοῦν παράλληλα τὴν ἀμφιβολία ἂν μπορεῖ νὰ εἶναι ἱερωμένος τοῦ συγκεκριμένου θρησκευτικοῦ δόγματος.

Μέχρι ἐδῶ θὰ κινοῦνταν εὐκόλα ἓνας καλοπροαίρετος ἀλλὰ καὶ ἓνας οὐδέτερος ἀναγνώστης τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου καὶ τῶν θρησκευτικῶν θέσεων ποὺ διατύπωσε καὶ ἀνέπτυξε ὁ Καΐρης. Τὸ ἐρώτημα, ὅμως, ποὺ τίθεται εἶναι ἂν μποροῦμε νὰ δοῦμε, κάτω ἀπὸ τὰ δύο βασικά του ἔργα-ἐγχειρίδια⁵ κάτι περισσότερο. Ὁ Καΐρης δηλαδή εἶναι ἓνας ἱερωμένος ποὺ φιλοσοφεῖ ἢ ἓνας φιλόσοφος μὲ τὸ σχῆμα τοῦ ἱερέως; Θὰ ἀπαντούσαμε καὶ τὰ δύο. Σίγουρα χρησιμοποιεῖ τὸ ἱερατικὸ σχῆμα καὶ τὸ ὀρθόδοξο τυπικὸ γιὰ νὰ πα-

3. Τὸ ἱερατεῖο θὰ ἐπιχειρήσει ἐπιτυχῶς «νὰ καταστείλῃ τὸ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ πνεῦμα τοῦ νεωτερισμοῦ» καὶ ἀποτυγχάνουσα ἐπνοεῖ τρομερὰν κατὰ τοῦ πνεύματος ἀντίδρασιν, διοργανίζουσα τὴν ἀστυνομίαν τῶν συνειδήσεων», Σπ. ΚΟΜΝΟΥ, προέδρου τῶν ἐν Ἀθήναις ἐφετῶν, *Πρόδρομος φιλοσοφίας. Ἀρμονία τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας*, Ἀθήνησιν 1849, σ. 2.

4. Τὸ νέο δόγμα τὸ περιγράφει ἐπακριβῶς ὁ βιογράφος τοῦ Καΐρη, Δημήτριος Β. Πασχάλης: «Ἡ θεοσέβεια τοῦ Καΐρη ἴδιον ἀποτελοῦσα ἠθικοθρησκευτικὸν σύστημα, προσεγγίζει ἐν τοῖς πρὸς τὸν θεῖον τῶν Ἀγγλῶν φιλοσόφων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, πρὸς τὴν φυσικὴν θρησκείαν τοῦ Ρουσῶ καὶ πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν θεοφιλανθρώπων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἢ ὁποία ἐδέχετο ὡς μόνον δόγματα τὰς ἀπλὰς ἀληθείας, τὰς εἰς πάντα λογικὸν ἄνθρωπον προσιτάς, περὶ τοῦ θεοῦ, τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας. Κατὰ τὸν Θεόφιλον Καΐρη τὸ Θεὸς ἀποκαλύπτεται εἰς πάντα λογικὸν ἄνθρωπον φυσικῶς, αἱ δὲ ἀποκαλυπτόμεναι ἰδέαι εἶνε αἱ τῆς φυσικῆς θρησκείας. Ἔτσι ὁ Καΐρης ὑπῆρξεν μονοθεϊστής, δοξάζων ὅτι εἷς ἦτο ὁ Θεὸς καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὸ μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τὸν Χριστόν, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς ἀπλὸν διδάσκαλον τῆς ἠθικῆς παρ' Ἑβραίοις». Δ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗ, *Θεόφιλος Καΐρης, Ἱστορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μελέτη ...*, Ἀθήνα, ἐκδ. Τυπωθῆτω - Πῶργος Δαρδανός, 1996, σσ. 91-92.

5. Ἀναφερόμαστε στὴ *Γνωστικὴ, Ἡ τῶν τοῦ ἀνθρώπου γνώσεων Σύντομος Ἐκθεσις*, ὑπὸ Θεοφίλου ΚΑΪΡΗ, ἐπιστοαία Σ. ΓΛΑΥΚΩΠΙΔΟΥ, Ἐν Ἀθήναις 1849 (στὴν ὁποία καὶ παραπέμπουμε στὸ ἐξῆς ὡς *Γνωστικὴ*) καὶ στὰ *Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, ἢ τῶν περὶ τὰ ὄντα γενικώτερον θεωρουμένων τὰ στοιχειωδέστερα, ὑπὸ Θεοφίλου ΚΑΪΡΗ, ἐν Ἀθήναις, ἐπιστοαία Σ. ΓΛΑΥΚΩΠΙΔΟΥ 1851, γὰ τὰ ὁποία διατυπώθηκε ἡ θέση ὅτι λειτουργοῦν ὡς δίοδοι γιὰ τὴν προβολὴ τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θρησκευτικῆς του κοσμοαντίληψης. Πβ. καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Ν. Σινιοσόγλου στὴ νέα ἐκδ., *Γνωστικὴ - Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, Ἄνδρος 2008, σ. 21 (στὸ ἐξῆς ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ). Γιὰ τὰ Στοιχεῖα φιλοσοφίας παραπέμπουμε σ' αὐτὴ τὴ νέα ἐκδόση τοῦ 2008.

ρουσιάζει και να προβάλλει αποτελεσματικότερα τις θέσεις του⁶. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἐμφιλοχωρεῖ μία δεύτερη ἀνάγνωση ποὺ ὑπόκειται στὴν ἐκτίμηση ὅτι τὸ ἱερατικὸ σχῆμα εἶναι ἀπλῶς τὸ φορμαλιστικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ κινηθεῖ ὡς ἐλεύθερος διανοητής. Θὰ μπορούσαμε ἀκόμη νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ἱερατικὸ σχῆμα προσδίδει στὸν ἀμφιεσμένο τοῦτο τυπικότητα ἀλλὰ καὶ οὐσία. Τυπικότητα ἐκ τῆς φύσεώς του ὡς ἱερωμένου, οὐσία ὁμως ἀπὸ τὴν ἱερότητα τὴν ὁποία ἐπιζητεῖ καὶ ἡ ὁποία ταυτίζεται μὲ τὴ διαδικασία τῆς ἀλήθειας. Ἔτσι ἡ φιλοσοφία καὶ διερευνᾷ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλήθεια αὐτὴ γίνεται ἱερή. Ὁ ἱερέας λοιπόν, ἀνεξαρτήτως δόγματος, γίνεται γνώστης καὶ ἐρευνητὴς τῆς ἀλήθειας.

Ἀλλὰ ἂς δοῦμε ἀκριβέστερα τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο λειτουργεῖ ὁ Καῖρης: αὐτὸ ὁριοθετεῖται ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ ποὺ ἀντικαθιστᾷ ἀλλὰ καὶ δανεῖζεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία θρησκεία, ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξία ποὺ ἀπορρίπτει ἀλλὰ καὶ ἀντιγράφει μερικῶς τὴν ἀρχαία φιλοσοφία (κυρίως τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Νεοπλατωνικοὺς) καὶ ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ ποὺ ἀντιτίθεται ριζικὰ στὴ συντήρηση. Ἡ διαφωτιστικὴ παράμετρος ξανοίγει μπρὸς τοῦ ὅλο τὸ πανόραμα τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἀντιλήψεων, ἀπελευθερώνοντας τὸν δημιουργικὸ τοῦ ἑαυτοῦ. Ἀλλὰ ὁ Διαφωτισμὸς δὲν συνιστᾷ μία καθοριστικὴ γραμμὴ πλεύσης στὴν καίρικὴ σκέψη, παρὰ κατέχει μία μερικότητα στὴ φιλοσοφικὴ τοῦ ὀπτικὴ καὶ ἐπομένως ἡ ὑποχώρησή του δὲν συμπαρασύρει κατ' ἀνάγκη καὶ τὴν ἀντίστοιχη σκέψη καὶ δράση τοῦ καίρικου ἐγχειρήματος, μολονότι θέτει ἐν κινδύνῳ τὸ πλαίσιο καὶ τὴ λειτουργία τῆς ἐλευθεροφροσύνης του. Στὸν Καῖρη ἔχουμε μᾶλλον τὴν ἐκμηδένιση τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου πρὸς τὴ συγκρότηση μιᾶς φυσικῆς θρησκείας, τῆς θεοσέβειας, ποὺ εἶναι ἡ τάση τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ θεῖον. Θὰ θεωρούσαμε, ὁμως, συζητήσιμη καὶ ἴσως καὶ μαξιμαλιστικὴ τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Καῖρης βλέπει τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ τὴν πρόσληψη μιᾶς ἀρχετυπικῆς φιλοσοφίας⁷ καὶ ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ θεῖο καὶ τὸ προσεγγίζει μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ φιλοσοφία, στοχεύοντας σὲ μιὰ οἰκουμενικὴ καὶ ὑπεριστορικὴ κοσμοαντίληψη⁸. Θὰ δεχθοῦμε ὁμως δύο στοιχεῖα: ὅτι ἡ θεοσέβεια παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Καῖρη ὡς φιλοσοφία καὶ ὄχι ὡς θρησκεία, καὶ ὅτι ἡ θέση αὐτὴ προβάλλεται ὡς ὑπερασπιστικὴ γραμμὴ ποὺ δὲν ἀλλοτριώνει χριστιανικὲς ἔννοιες, ἀφοῦ ἤδη αὐτὲς συνιστοῦν ἀλλοτρίωση τῶν ἐλληνικῶν⁹.

6. Εἶναι ἀσφαλῶς γνωστὸν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ὁ πρῶτος διδάξας ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀφοῦ χρησιμοποίησε πλῆθος στοιχείων ἀπὸ τὴν ἀρχαία θρησκεία καὶ φιλοσοφία. Ἀλλὰ, ἐπὶ πλέον, πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι κάθε νέο σύστημα σκέψης καὶ κάθε θρησκεία χρησιμοποιοῦν τὸ ὑπάρχον τυπικὸ καὶ αὐτὸ συνιστᾷ σχεδὸν κανόνα.

7. Ν. ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 77.

8. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 131.

9. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 107. Ἄρα ἡ καταδίωξη τοῦ Καῖρη ὀφείλεται στὴ χρῆση συμβόλων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης καὶ ὄχι στὴ θεμελίωση φιλοσοφικῆς θρησκείας (αὐτόθι).

Ἀλλὰ ἐμεῖς ἐνδιαφερόμαστε πρωτίστως γιὰ τὸν Καῖρη ὡς διανοούμενο ποὺ φιλοσοφεῖ καὶ σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο θὰ κινηθοῦμε κυρίως στὸ παρόν, ἐπικεντρώνοντας τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν ἐρμηνεία μας στὶς γνωσιοθεωρητικὲς τοῦ ἀντιλήψεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκύπτει καὶ ἡ ἀλήθεια. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, προτεραιότητα δίνουμε στὴν ἀναφορὰ τῆς διαπιστωμένης υἱοθέτησης φιλοσοφικῶν θέσεων ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς του. Ἀλλὰ στὸ συγκεκριμένο πεδίο ἔχουμε ἀντικρουόμενες ἀξιολογήσεις τῶν σχετικῶν προσλήψεων καὶ ἐπιδράσεων ποὺ δέχθηκε. Γιὰ παράδειγμα, ἐκφράστηκε ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη δυνάμωσε τὸν λόγο καὶ τὴν πίστη τοῦ Καῖρη στὴν ἐλεύθερη ἔρευνα καὶ στὴν ἀποδοχὴ ὅτι γενικῶς ἡ ἐλευθερία στὴν κρίση καὶ τῇ σκέψει εἶναι ὁ μονόδρομος γιὰ τὴν ἀλήθεια. Αὐτὸς ὅμως ὁ ὀρθολογισμὸς χαρακτηρίστηκε αὐθαίρετος, γιατί ταυτίζει τὸ λογικὸ μὲ τὸ ἀληθές, ἀπολυτοποιεῖ τὴν πίστη στὸ λογικὸ καὶ τὴν ὀδηγεῖ στὸ ἀντίθετο τέρμα: δηλαδή ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἔρευνα φτάνει στὸν δογματισμό¹⁰. Γενικὰ οἱ ἐπιδράσεις τοῦ Διαφωτισμοῦ μποροῦν νὰ ὀριοθετηθοῦν στὴ γαλλικὴ παράμετρό του, σὲ ὀρισμένους Ἀγγλοὺς φιλοσόφους, σὲ πληροφοριακὲς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία (Leibniz, Wolff, Kant, Hegel, Schelling), ἀλλὰ καὶ στὸν Comte¹¹. Ἐπίσης ἔχει ἐπισημανθεῖ, ἤδη ἀπὸ παλαιότερα, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Καῖρη ἐκδίδονται κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του, ἐκτιμᾶται ὅμως ὅτι ἀποτελοῦν τὴ συνισταμένη ὅλων τῶν ἀναζητήσεών του, μολονότι – σὲ μεγάλο βαθμὸ – εἶναι ἐκτὸς φάσης, ἀφοῦ προβάλλουν διαφωτιστικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἀπιούσας ἀντίστοιχης εὐρωπαϊκῆς σκέψης στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα¹². Τονίζεται, δηλαδή, ὅτι ὁ Ἄνδριος φιλόσοφος ἐμμένει στὸ πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, παρ' ὅτι ἡ δυναμικὴ του ἔχει παρέλθει καὶ ἔχει παραμεριστεῖ ἤδη ἀπὸ ἄλλες ἀντιλήψεις¹³.

Ἡ διαφωτιστικὴ αὐτὴ ταυτότητα τοῦ Καῖρη καταγράφεται καὶ πιστοποιεῖται διαρκῶς ἀπὸ τὴ θέση ποὺ λαμβάνει ὁ ἴδιος ἀπέναντι στὴν ἰσχὺ τοῦ λόγου¹⁴. Ὁ λόγος εἶναι ὁ ἀπλανὴς ὀδηγὸς τῆς φιλοσοφικῆς του σκέψης καὶ

10. «Ἡ εἰσφορὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης στὴν καίρικὴ θεοσέβεια νομίζω ὅτι ἀρχίζει καὶ τελειώνει σ' αὐτὸ μόνο τὸ σημεῖο. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη τοῦ ἐδυνάμωσε τὸν λόγο, τὴν πίστη στὴν ἐλεύθερη καὶ ἀνεμπόδιση ἔρευνα, τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ ἐλευθερία στὴν κρίση καὶ στὴ σκέψη εἶναι ὁ μοναδικὸς δρόμος γιὰ τὴν ἀλήθεια. Αὐτὸς ὁ ὀρθολογισμὸς, ἀπόλυτος καὶ αὐθαίρετος, μὲ τὴν ἀρχικὴ βασικὴ πλάνη τῆς ταυτότητας ποὺ κάνει τοῦ λογικοῦ μὲ τὸ ἀληθές, γεμίζει τὴν ψυχὴ μὲ ἀσάλευτη πίστη στὸ λογικὸ καὶ τὴν ὀδηγεῖ σὲ ἀντίθετο ἀπὸ τὴν ἀφετηρία τέρμα. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἔρευνα καὶ καταλήγει σὲ δογματισμούς», Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ, Ὁ Θεόφιλος Καΐρης καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη, περ. Παιδεία, 2, 15-11-1946, σ. 87.

11. Πβ. Β. ΚΥΡΚΟΥ, Ὁ Θεόφιλος Καΐρης καὶ ἡ φιλοσοφία, εἰσαγωγὴ στὴν ἔκδοση, Δ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗ, Θεόφιλος Καΐρης, Ἱστορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μελέτη ..., σσ. θ-κε'.

12. Αὐτόθι, σ. ιβ'.

13. Αὐτόθι, σ. ιγ'.

14. Πβ. σχετικὰ τὸ ἀρθρο τοῦ Ν. ΧΡΟΝΗ, Οἱ ἀπόψεις τοῦ Θεόφιλου Καΐρη γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ γιὰ τὶς προϋποθέσεις ἀναπτύξεώς της στὴν Ἑλλάδα, ἐνθ' ἀν., σσ. 34-35.

τῶν θεωρητικῶν του ἀναζητήσεων («ἃ ὁ ὀρθὸς λόγος αἶρει, ἀποδέχεσθαι δεῖ») ¹⁵, ἐντάσσεται στὴν ψυχὴ, δὲν ἀποτελεῖ πηγὴ γνώσης, ἀλλὰ ἐλέγχει τὴν ἁρμονία κρίσεων-ἀντικειμένων. Κριτὴς ὁ λόγος, διατηρεῖ τὴν ἐλευθερίαν τῆς φιλοσοφικῆς ἀναζήτησης, δὲν τὴν μετατρέπει σὲ θεοσοφία, οὔτε σὲ θεολογικὴς καὶ ἄλλες προκαταλήψεις ¹⁶. Ἀλλὰ ἡ διαφωτιστικὴ ταυτότητα τοῦ Καίρη προκύπτει ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιχείρηση σύνδεσης τοῦ περιεχομένου τῆς μὲ τὸ γενικὸ περιεχόμενο τῆς φιλοσοφίας: εἴτε ὡς σοφία καὶ ἐπιστήμη, εἴτε ὡς ἔλλογη γνώση τῆς πρωταρχικῆς αἰτίας τῶν ὄντων νὰ ὑπάρχουν στὴν πραγματικότητα ἢ νὰ εἶναι δυνατὰ, εἴτε ὡς ζήτησις καὶ εὕρεσις τῆς ἀλήθειας ἢ φιλοσοφία γίνεται πάντοτε μετὰ λόγου καὶ ἀποβαίνει ἔλλογος πράξις τοῦ ἀγαθοῦ ¹⁷.

Ἡ φιλοσοφία ὡς γνώσις τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἔχει ἀσφαλῶς στοικῇ ¹⁸ προέλευση καὶ ἀναφορά. Ἡ δεύτερη ἀπόφανσις, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ γνώσις τῶν ὄντων, εἶναι ἔκφρασις τοῦ Ἀριστοτέλη (ὄν ἢ ὄν) ¹⁹ καὶ ὄχι τῶν Στωϊκῶν ἢ τοῦ Πυθαγόρα. Ἡ θέσις ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ γνώσις τῶν δυνατῶν εἶναι δανεισμένη ἀπὸ τὴ γνωστὴ θέσις τοῦ Chr. Wolff ²⁰, ἐνῶ ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸν θεὸ ἀπηχεῖ πλατωνικὴς καὶ νεοπλατωνικὴς ἀντιλήψεις ²¹. Ὅπως φαίνεται, ὁ Καίρης ἀσπάζεται τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν καθολικότητα τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης, τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ δυνατότητα ὑπαρξὸς τῶν ὄντων καὶ τὴν τελικὴ ὀπτική τοῦ ἀνθρώπου ποὺ εἶναι ἡ ὁμοίωσις μὲ τὸν Θεό, ἡ θέωσις. Ἡ καθολικότητα τῆς φιλοσοφίας ἀγκαλιάζει ὅλη τὴν πραγματικότητα, εἶναι συμπαντικὴ καὶ περιέχει, ἀναπτύσσει μᾶλλον, ὅλες τὶς ἐπιστήμες καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ γνωρίσει τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸν Θεὸ δὲν ἀκολουθεῖ τὶς θεολογικὴς καὶ χριστιανικὴς ἀντιλήψεις τῆς ἀποκάλυψης, ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Αὐγουστίνου, ἀλλὰ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ἔρευνα καὶ τὴ

15. *Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, ἔκδ. 2008, σ. 212 (ιε').

16. *Αὐτόθι*, σσ. 285 καὶ 209 (θ').

17. «Τὴν σοφίαν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην τῶν ἀρχαίων τινὲς εἶναι ἔφασαν. Ἐστὶ δὲ κυρίως σοφία, Γνώσις ἔλλογος τῆς πρωτίστης τῶν ὄντων αἰτίας ... Οἱ μὲν γάρ, Γνώσιν τῶν ὄντων ἢ ὄντα· οἱ δὲ Γνώσιν τῶν δυνατῶν ἢ δυνατὰ· καὶ ἄλλοι ὁμοίωσιν Θεῷ, κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπῳ ἀπεκάλεσαν. Καὶ οἷς μὲν Ζήτησις τῶν ἀρχῶν· οἷς δέ, Ζήτησις καὶ εὕρεσις τῆς ἀληθείας· ἑτέροις δέ, τῆς πρὸς ἀλλήλας καὶ τῆς πρὸς τὰ λοιπὰ ὄντα ἁρμονίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἢ Ζήτησις καὶ εὕρεσις μετὰ λόγου τῶν περὶ πάντα τὰ ὄντα ἀρχικωτέρων ἀληθειῶν, ἢ τοῦ ἀληθοῦς ἐν γένει, καὶ πρᾶξις ἔλλογος τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ φιλοσοφία ὠρισταί» (*αὐτόθι*, σ. 214, 1, 2).

18. Πβ. *Stoicorum Veterum Fragmenta*, Lipsiae, ed. I. VON ARMIN, 1924, B. II, σσ. 15, 4, 12.

19. *Μετὰ τὰ Φυσικά*, 1003 a 21 κ. ἔξ. καὶ 1026 a 31 κ. ἔξ. Πρβ. Ν. ΧΡΟΝΗ, *ἔνθ' ἀν.*, σσ. 34-35, σημ. 7.

20. Πβ. *Philosophia rationalis sive Logica*, Frankfurt-Leipzig 1732², § 29 «Philosophia est scientia possibilium, quatenus esse possunt». Ἐξάλλου γιὰ τὸν Wolff σημειώνει τὴν πηγὴν ὁ ἴδιος στὶς *Σημειώσεις* τινές, (πβ. τὴ νέα ἔκδ. μὲ ἐπιμ. Ν. ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ, Ἄνδρος 2008, σ. 281, ἀρ. 3).

21. Πβ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Θεαίτητος*, 17 b 1-3 καὶ ΠΛΩΤΙΝΟΥ, *Ἐννεάδες*, 16 [1] 6, 19-21.

μελέτη τοῦ δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ²². Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος ὁδηγεῖται στήν ἐπιστημονική γνώση, στή γνώση τοῦ ἀληθοῦς, ἡ ὁποία τὸν κατευθύνει ἐν συνεχείᾳ σὲ ἀντίστοιχη πράξη καὶ στήν ἀπολαβὴ τῶν ἀγαθῶν²³. Ἄρα, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι στήν περίπτωσή του ἔχουμε μία συνισταμένη τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, συνισταμένη ποὺ ὁ Καΐρης ἀντιλαμβάνεται ὡς εἰκόνα τῆς σύνολης πραγματικότητος, τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ γνωρίσει ἢ ἐπιχειρεῖ νὰ γνωρίσει διὰ μέσου τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ὁποία τὸν ὁδηγεῖ στὸ ἀγαθό, στήν πράξη τοῦ δικαίου, ἐνῶ ἔχει τελικὸ καὶ ὑψιστὸ στόχο τὴ διαρκὴ πνευματική, γνωσιακὴ καὶ ἠθικὴ ἀναβάθμιση τοῦ ἀνθρώπου. Ὡσπου νὰ ἀτενίσαι ἢ καὶ νὰ δυνηθεῖ νὰ προσεγγίσει τὴ θέωση.

Ἀλλὰ παρὰ τὴν οἰκείωση καὶ τὴν ἀκολουθία τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφίας, δὲν μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ὁ Καΐρης ξεκινᾷ ἀπὸ μία καθαρὰ θεοκρατικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ δημιουργία, τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴ δράση τοῦ ἀνθρώπου: «Ὁ τῶν ὅλων ἀπειροτέλειος Θεὸς παντοίας τῷ ἀνθρώπῳ παρέσχε ψυχικὰς δυνάμεις καὶ σωματικὰς αἰσθήσεις, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν αὐτὸν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε συντελούσας»²⁴ –καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ μηδενός– καὶ τὸν ἐφοδιασμὸ τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἕναν μηχανισμό ποὺ μπορεῖ νὰ τὸν ὁδηγήσει στὸν ἀπώτερο σκοπὸ τῆς θέωσης. Βέβαια, δὲν μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ μιὰ καρτεσιανὴ ἀπῆχηση²⁵, ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἕναν ἐξοπλιστικὸ μηχανισμό ποὺ περιέχει τὶς ἀπαραίτητες γιὰ τὸν στόχο τοῦ ψυχικὲς δυνάμεις καὶ αἰσθήσεις. Μεταξὺ τῶν δυνάμεων αὐτῶν ἐξέχουσα θέση κατέχουν οἱ γνωστικὲς, οἱ λογικὲς ἀλλὰ καὶ οἱ θεοσεβικὲς δυνά-

22. *Γνωστική*, σ. 12, § 27: «ἐκ τῆς λογικῆς ἐρεῦνης τῶν περὶ αὐτὸν ὄντων, εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἀνέρχεται (ὁ ἄνθρωπος) θεωρίαν, εἰς τὴν φυσικὴν δηλαδὴ ὑπὸ τινων λεγομένην θεολογίαν».

23. «... καὶ σύμφωνον αὐτῇ [τῇ ἀληθείᾳ] διάγειν βίον, καὶ τῶν ἐκ τούτου προκυπτῶν ἀγαθῶν, ὡς ἐξῆν αὐτῷ, ἐν γνώσει ἐπαπολαύειν», *Στοιχεῖα φιλοσοφίας*, σ. 207 (ε'). Ὁ Π. Καλλιγὰς θεωρεῖ τὴ *Γνωστική* «ὡς τὸ πλέον σπουδαῖον δι' ἡμᾶς ἔργον», καὶ «ὡς σύντομον τοῦ ὅλου» (πβ. τὴ Βιβλιοκρισίᾳ του: *Γνωστική, ἡ τῶν τοῦ ἀνθρώπου γνώσεων σύντομος ἔκθεσις*, 1849, σ. 630 –*Στοιχεῖα Φιλοσοφίας, ἡ τῶν περὶ τὰ ὄντα γενικώτερον θεωρουμένων τὰ στοιχειωδέστερα*, 1851, ἐν Ἀθήναις– ὑπὸ Θ. ΚΑΪΡΗ, ἐπιστοαία Σ. ΓΛΑΥΚΩΠΙΔΟΥ, Πανδώρα, τ. Β' (Ἀπρίλιος 1851 - Ἀπρίλιος 1852), σσ. 629- 632. –Γιὰ τὴν ἀπορριπτικὴ κριτικὴ τοῦ Καλλιγὰ καὶ τὴν ὡς ἕνα βαθμὸ ἀναίρεσή της βλ. Ν. Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σσ. 61-70. Ὁ Ψημμένος ἀποδέχεται τὴ θέση τοῦ Καλλιγὰ ὅτι ὁ Καΐρης ἀκολουθεῖ τὴ στωικὴ σχολὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ ἰδιαίτερα τὸν Berkeley, σ. 67. –Ὁ Καλλιγὰς γράφει αὐτολεξεῖ πὺς κάποια μέρη τῆς *Γνωστικῆς* «φαίνονται ἀντιγεγραμμένα καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Μπερκελέου ὡς ὅτι γεννῶνται αἱ ἰδέαι ἢ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ... ἢ διὰ τῶν ἐσωτερικῶν ...» καὶ καταλήγει πὺς «ἐκ ... τοῦ συνδυασμοῦ ὅλων τούτων προκύπτουν αἱ ἀτομικαὶ ἰδέαι, ἢ αἱ ἀφηρημέναι διὰ τῆς ἀφαιρέσεως», Π. ΚΑΛΙΓΑ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 630.

24. *Γνωστική*, σ. 1.

25. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναφέρει τὶς θέσεις τοῦ Descartes γιὰ τὸ τέλειο ὄν, τὸν Θεό, κλπ. (R. DESCARTES, *Λόγος περὶ τῆς μεθόδου*, εἰσαγ.-μτφρ.-σχόλια Χρυστοφ. ΧΡΗΣΤΙΑΝΗ, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήση, 1976, σσ. 35-38.

μεις²⁶. Αἰσθήσεις καὶ ψυχικὲς δυνάμεις ἔχουν ἀνάγκη τὰ ἀντικείμενα γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν, δηλαδή τὸν ἴδιο τὸν κτίστη καὶ τὴν κτίση καὶ μέσῳ τῶν δυνάμεων αὐτῶν ἐπιτυγχάνεται ἡ γνωσιακὴ διαδικασία καὶ συγκροτοῦνται οἱ ἐπιστήμες. Πάντα ὅμως ὁ στόχος εἶναι ἡ ἀναφορὰ στὸν Θεὸ καὶ ἡ ἔνθεος πραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπου²⁷ καὶ αὐτὸ δείχνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὡς δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, ἔχει καθορισμένη πορεία καὶ ἰδανικὴ τελεύτηση.

Εἰδικώτερα τώρα ἡ γνωσιακὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀκολουθεῖ καὶ ὑπόκειται στὴ λειτουργία τριῶν παραγόντων: στὸν Θεό, στὴν ψυχὴ καὶ στὸν ἄνθρωπο. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς γνώσης, ἡ ψυχὴ, ἡ πηγὴ τῆς, καὶ οἱ ἔμφυτες χρεῖες-ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου οἱ ἀφορμές. Ἄλλως πὼς εἶναι ὁ δημιουργός, τὸ δημιουργήματα καὶ ἡ ὕλη ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγὴ ἔργου²⁸. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἱεραρχεῖ ὄντολογικὰ τοὺς τρεῖς παράγοντες, ἀνάλογα μὲ τὴ σπουδαιότητά τους καὶ δίνει ἐμφανὲς προβάδισμα στὸ πνευματικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο καλύπτεται, ἐν προκειμένῳ, ἀπὸ τὴν κατοχὴ τῶν γνώσεων. Ὁ καταμερισμὸς ἐδῶ, ὁ καταμερισμὸς δηλαδή τῶν γνώσεων, ἔχει διττὴ ἀναφορὰ. Οἱ γνώσεις διαιροῦνται καὶ καταχωρίζονται σὲ γνώσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο ποὺ γνωρίζει καὶ σὲ γνώσεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ αὐτὰ ποὺ γνωρίζει: «... εἰς γνώσεις περὶ τὸν ἄνθρωπον ὡς γινώσκοντα θεωρούμενον ἀναφερομένας καὶ εἰς γνώσεις τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινωσκόμενα ἀφορώσας»²⁹. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν γνώσεων ἀποσκοπεῖ στὴ λογικὴ ἔκθεση τῶν πραγμάτων, στὴ λογικὴ ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ καὶ στὴ λογικὴ ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας. Ὅλα, λοιπόν, γίνονται μετὰ λόγου, γιὰ τὸ λογικὸ εἶναι παραγωγικόν³⁰, ἀφοῦ, γιὰ παράδειγμα, ἔχει τὴν ἰκανότητα «τοῦ συμπεραίνειν ἐκ τῶν δύο δοθεισῶν κρίσεων, τρίτην τινά»³¹.

Ἐνδιαφέρουσα ὅμως καὶ λεπτὴ εἶναι ἡ ἀνάλυση τοῦ Καίτη καὶ γιὰ τὸ γινώσκειν καὶ τὸ βούλεσθαι. Ὁ Ἄνδριος φιλόσοφος περιγράφει τὴ λειτουργία τοῦ νευρικοῦ συστήματος γιὰ τὴν παραγωγὴ τῆς γνώσης³² καὶ ἰδιαίτερα παρουσιάζει τὴν παραγωγὴ τῶν αἰσθημάτων ὡς ἐνέργεια τῶν σωμάτων ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ὀργάνων, καὶ τὴ βούληση ὡς ἐνέργεια ἐπὶ τῶν ἡμετέρων σωμάτων καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ τῶν λοιπῶν σωμάτων. Ἡ πορεία τῆς γνώσης ἀκολουθεῖ τὴ σειρὰ: αἴσθημα, ἐννοια (ιδέα), κρίση καὶ γνώση³³. Ὁ ναπουραλι-

26. *Γνωστική*, σ. 1.

27. *Αὐτόθι*, σσ. 2-3.

28. *Αὐτόθι*, σ. 5.

29. *Αὐτόθι*, σσ. 4-5.

30. *Αὐτόθι*, σ. 7.

31. *Φιλοσοφικά καὶ Φιλολογικά*, ἐν Πάτραις, ἐκδ. Β. Π. Σεκόπουλος, Βιβλιοπωλεῖον «Ο ΚΑΛΜΟΣ», 1875, σ. 53, § ΡΙΖ'.

32. Καὶ ἐδῶ δὲν μποροῦμε νὰ μὴ δοῦμε μία ἀπύχνηση ἀντιλήψεων Γάλλων διαφωτιστῶν, ὅπως ὁ Holbach (D. VON HOLBACH, *Système de la nature*, Paris 1770 καὶ *Elements de la morale universelle*, Paris 1776) καὶ ὁ Lammetrie (J. O DE LAMMETRIE, *Histoire naturelle de l'âme*, Paris 1745 καὶ *L'homme machine*, Paris 1748).

33. *Γνωστική*, σ. 8.

σμός, πού κατά κάποιον τρόπο ακολουθεῖ, δίνει μία χρονική προτεραιότητα στα αἰσθήματα ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνιση καὶ ἀκολουθεῖ ἡ παράσταση πού γίνεται ἰδέα, ἀποβάλλοντας τὸ ὑλικό της ὑπόστρωμα καὶ μπαίνοντας στὴ χορεία τῶν κρίσεων κ.λπ. πού ὁδηγεῖ ἐν τέλει στὴ γνώση.

Ἀλλὰ ὁ Καΐρης δὲν ἀφήνει κενὰ καὶ ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ταυτότητα καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς γνώσης. «Γνώσις κυρίως ἐστὶν ἡ ἐναργὴς τῶν ὄντων κατάληψις» καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι μερική (ἀτομική ἐμπειρία), ἐμπειρική (συλλογική ἐμπειρία) καὶ ἐπιστημονική (περιέχει καὶ τὸν λόγο τοῦ γινωσκομένου καὶ συνδέεται καὶ μὲ ἄλλες ἐπιστημονικὲς γνώσεις)³⁴. Ἡ καθαρότητα τῆς γνώσης εἶναι τὸ καίριο χαρακτηριστικό της. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν γνώσεις συγκεχυμένες. Ἡ διαφοροποίηση γίνεται μόνον ὡς πρὸς τὴ συμβολὴ καὶ τὸ εἶδος τῆς ἀποκτώμενης ἐμπειρίας, ἡ ὁποία διακρίνεται ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐνεργούντων ὑποκειμένων (ἓνας ἢ πολλοί). Ἀλλὰ ἡ γνώση πρέπει πάντοτε νὰ δοκιμάζεται καὶ πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλες παραμέτρους. Ἀπαραίτητος ἐδῶ εἶναι ἀσφαλῶς ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ἡ ταυτοποίηση, ἡ σύγκριση καὶ ἡ δοκιμὴ μὲ ὑπάρχουσες γνώσεις πού ἐνισχύουν τὴν ἐπιστημολογίαν τους. Παράλληλα, τονίζεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς ὁ γινώσκων, ἀλλὰ συνυπάρχει μέσα σὲ ἓναν σταθερὸ δυῖσμο διαφορετικῆς ποιότητος, τὸν ὁποῖο ὑποστηρίζει ἀναμφίβολα ὁ Καΐρης (σῶμα θνητό - ψυχὴ ἀθάνατος)³⁵. Στὸν δυῖσμο αὐτὸ ὑπακούει καὶ ἡ παραγωγή τῆς γνώσης, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ διεγείρεται μέσῳ τῶν προσβολῶν τῶν σωμάτων διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος: «ὥστε αἶσθημα κυρίως ἐστὶν ἄλλοιὸς τις τοῦ εἶναι τρόπος τοῦ γινώσκοντος, ὡς ἐκ τῶν προσβολῶν τῶν σωμάτων αὐτῷ ἐμποιοῦμενος»³⁶. Στὴ διαδικασία αὕτῃ τῆς παραγωγῆς τῶν αἰσθημάτων ἀκολουθεῖται ἡ ἐξῆς σειρά: μέσα ἀπὸ τὰ μόρια τοῦ σώματος οἱ ἐρεθισμοὶ προσβάλλουν τὶς νευρικὲς θηλές καὶ προκαλεῖται ἔτσι μεταβολὴ ἢ δόνηση πού φθάνει μέσα ἀπὸ τὸ νευρικὸ σύστημα στὸν ἐγκέφαλο διεγείροντας τὴν ψυχὴ πρὸς τὸ αἰσθάνεσθαι³⁷. Ἔτσι ἔχουμε τὴν πρώτη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ τῶν ἀντίστοιχων βουλευτικῶν³⁸.

Ἀλλὰ ἡ οὐσιαστικὴ πορεία τῆς γνώσης ἀκολουθεῖ τὴν παρακάτω διαδρομὴ: τὰ ἀπλὰ στοιχεῖα τῆς γνώσης εἶναι οἱ ἰδέες ἢ οἱ ἔννοιες τῶν πραγμάτων, ἀκολουθοῦν τὰ ἐσωτερικὰ αἰσθήματα καὶ κατόπιν οἱ σύνθετες ἔννοιες καὶ ἡ ἀλήθεια. Οἱ ἰδέες, οἱ παραγόμενες ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν κυρίως ἐρεθι-

34. *Αὐτόθι*, σ. 16.

35. *Αὐτόθι*, σσ. 16-17.

36. *Αὐτόθι*, σ. 21.

37. «Τὸ περὶ τὰ σωματικά τοίνυν μόρια τοῦτο ῥευστὸν ἐπὶ τοῦ περὶ τὰς νευρικὰς θηλὰς προσβάλλον, μεταβολὴν τινα ἢ δόνησιν ἐαυτῷ ἐμποιεῖ· αὕτη δὲ διὰ τῶν νεύρων εἰς τὸν ἐγκέφαλον διαδοθεῖσα, τὴν ψυχὴν συνδιατίθησιν εἴτε εἰς τὸ αἰσθάνεσθαι αὐτὴν διεγείρει», *Γνωστικὴ*, σσ. 21-22.

38. *Αὐτόθι*, σσ. 26-27.

ομάτων –τά όποία κατανοοῦνται ἔδῳ ἀπὸ τὸν Καίρη ὡς οἱ πρῶτες παραστάσεις μᾶλλον– δημιουργοῦν ἀντίστοιχα ἑσωτερικά αἰσθήματα, ποὺ μὲ τὴ σειρά τους μορφώνουν τὶς ἔννοιες. Ἐννοεῖται ὅτι στή συνέχεια ἔχουμε τὴ γνωστὴ ἀκολουθία, ἔννοιες - κρίσεις - συλλογισμοί, ποὺ ὁδηγοῦν στή γνώση καὶ ἀσφαλῶς στήν ἀλήθεια. Ὁ Καίρης δὲν φαίνεται νὰ ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ποιότητα, τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῶν γνώσεων, γι' αὐτὸ καὶ δέχεται ὅτι ἀπὸ αὐτὲς ἀναμφίβολα προκύπτει ἡ ἀλήθεια. Γνωρίζει ἄριστα καὶ ἐκθέτει ρητὰ τὴ γνώση-ἀλήθεια ποὺ μπορούμε νὰ ἔχουμε γιὰ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ, ὅταν τὸ θεωροῦμε κατὰ μόνας ἢ μέσῳ τῶν παραμέτρων του καὶ τῶν στοιχείων ποὺ τὸ συνθέτουν. Παράλληλα, καὶ γιὰ τὸ γιγνώσκον ὑποκείμενο, ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀκριβὴς παράσταση τοῦ ἐλεγχόμενου ὄντος, ὅπως κυρίως εἶναι στὰ βασικά του στοιχεία. Ἀλλὰ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, φαίνεται πὼς ἔχουν διδάξει στὸν Καίρη ἕναν ἀποτελεσματικότερο καὶ ἐπιστημονικότερο τρόπο πιστοποίησης: ἡ ἀλήθεια προκύπτει ἢ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ συμφωνία καὶ τὴν ταύτιση τῆς ἔννοιᾶς ποὺ ἔχει σχηματίσει-συγκροτήσει τὸ ἐνεργοῦν ὑποκείμενο τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας μὲ τὸ πρᾶγμα στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται, ἐρευνᾷ καὶ γνωρίζει. Ἡ ὁμοιότητα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀντιστοίχιση εἶναι ἡ ἰσχυρότερη ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας τοῦ ἐρευνώμενου πράγματος³⁹.

Μὲ τὸν παραπάνω τρόπο διερευνᾶται καὶ ἐπιτυγχάνεται ἐπιστημονικῶς ἡ ἀλήθεια. Ὁλη αὐτὴ ἡ διαδικασία, ὅμως, ὑπακούει στὸ ὑπέρτατο κριτήριο τοῦ λόγου. Ὁ λόγος εἶναι ὑπαρκτικός, εἶναι δηλαδὴ ἡ δομὴ τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας, θὰ προσθέταμε ὡς σχέση τῶν πραγμάτων, ὡς αἰτία, ὡς σκέψη, ὡς σύνοψη καὶ ἔλεγχος, ἀλλὰ καὶ φωνητικά ὡς ἑξωτερικὸς λόγος ὡς φωνὴ καὶ ὡς ὁμιλία, ὡς μέσο ἐπικοινωνίας καὶ μεταβίβασης τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἀληθειῶν στοὺς ἄλλους. Γίνεται μάλιστα ἀποχρῶν μὲ τὴ σφαιρικὴ καὶ ἀναγκαία διερεύνηση τῶν πραγμάτων ποὺ κάνει ἀναγκαστικὴ τὴν παραγόμενη ἀλήθεια, δίνοντας ἔτσι στὸν ἄνθρωπο τὴν ἱκανότητα τῆς λογικῆς ἔρευνας τῶν ὄντων, τὸ φῶς μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο βλέπει καὶ βρίσκει τὴν ἀλήθεια καὶ μάλιστα τὴν ἐπιβεβαιώνει. Τὸ λογικόν, λοιπόν, ἢ λογικὴ δύναμη, πραγματώνει τὴ διαδικασία τῆς ἀλήθειας, ἐνῶ ὁ καθαρὸς λόγος εἶναι τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς μὲ τὸ ὁποῖο αὐτὴ ἀντιλαμβάνεται κάθε ἀλήθεια⁴⁰. Ἀλλὰ ὁ Καίρης ἀξιολογεῖ τὶς γνώσεις μὲ βάση τὴν ἀναφορά τους στὸν Θεό. Δὲν

39. *Αὐτόθι*, σσ. 30-31, «Ἀλήθεια περὶ ὄν τι καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον ἐστὶ τὸ εἶναι ὃπερ κυρίως ἐστίν, ἢ τὸ ὄν ἔχειν πέφυκε προσόντων εὐμοιρεῖν ὡς δὲ πρὸς τὸ γιγνώσκον ἀναφερομένη, ἀλήθεια παραστάσις τις ἐστὶν ἐν αὐτῷ τοῦ ὄντος ὡς κυρίως ἐστίν ἢ συμφωνία τῆς ἐν τῷ γιγνώσκοντι ἐννοίας καὶ τοῦ γιγνώσκομένου πράγματος».

40. *Αὐτόθι*, σ. 31, «Λόγος κυρίως καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται καὶ ἀποχρῶν ὅταν πάντα τὰ περὶ αὐτῆς περιέχῃ ἀληθῶς πείθοντα. Λογικόν δὲ κυρίως ἐστὶν ἢ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἐξερευνητικὴ καὶ εὐρευτικὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναμις δηλὸν ὅτι ὁ μὲν ἀποχρῶν λόγος οἶον φῶς ἐστὶ δι' οὗ τὴν περὶ τὰ ὄντα καὶ βλέπει καὶ δείκνυσι ἐπιβεβαιοὶ ἀλήθειαν· τὸ δὲ Λογικόν ἢ καὶ Λόγος ὡς ἄλλη τῆς ψυχῆς δρασὶς, δι' ἧς αὐτῆς ἀντιλαμβάνεται».

μένει μόνον σὲ μία καθαρή ἔννοια τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου. Ὁ λόγος, γι' αὐτόν, φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸ ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος ... φθάνουμε στὸ καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Ὅταν οἱ γνώσεις ποὺ κατακτῶνται διὰ τοῦ λόγου μὲ τοὺς παραπάνω τρόπους ποὺ εἶπαμε καὶ γίνονται γνώσεις πιστοποιημένες καὶ ἀληθινές, ἀλλὰ ἀναφέρονται μόνο στὰ πράγματα, στὰ παντοῖα δημιουργήματα (κτίσματα), καὶ ἀδιαφοροῦν γιὰ τὸν Θεό, τότε ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνοίκειο καὶ κομψὸ ζῶο, ἐνῶ ὅταν συνδέει τὴν κατακτηθεῖσα καὶ ἀποκτηθεῖσα γνώση μὲ τὸν Κτίστη, τότε ἀποκαθίσταται ἡ σύνδεση - διαδρομὴ καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸν ὑψιστο δημιουργό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχουν ἐφοδιασθεῖ μὲ τὰ μέσα τῆς γνώσης καὶ πρὸς τὸν ὁποῖο, ἐπομένως, πρέπει νὰ ἀποδίδουν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίζουν, πράγμα ἀρμόζον καὶ στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε θεοσεβικὸ ὄν⁴¹. Ἀφήνει ὅμως ἔκθετη τὴ θεωρία του, ὅταν ὑποστηρίζει ἢ ἔστω δέχεται ὅτι γνωρίζουμε τὰ πράγματα ὡς πρὸς ἡμᾶς καὶ ὄχι καθ' ἑαυτά: «Οὐ τὴν φύσιν τῶν οὐσιῶν ἀπολύτως, ἀλλὰ τὰς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἐξ αὐτῶν προερχομένας μεταβολὰς μανθάνομεν»⁴². Μποροῦμε νὰ ποῦμε, λοιπόν, ὅτι ἐδῶ βρίσκεται κοντὰ σὲ μιὰ καντιανὴ προσέγγιση τῆς ἀλήθειας, μιὰ ἀλήθεια τῶν φαινομένων κοντὰ στὸ ἀγνωστικιστικὸ *Ding an sich*⁴³.

Κλείνουμε ἐδῶ μὲ τίς ἐπιστημονικὲς γνώσεις. Ὁ Καΐρης, καὶ ὅλοι οἱ Νεο-Ἕλληνες διαφωτιστές⁴⁴, τίς θεωροῦν ὑψιστες, γνώσεις δηλαδή ποὺ ἔχουν διέλθει ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐλέγχους. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι αὐτογνωσία, ἀλλὰ ἡ γνώση πρὸς τὸ ἐπιστητό. Συνιστᾷ μία σειρὰ ἀπὸ ἀλήθειες ἀποδειγμένες, ποὺ μὲ τὴ σειρὰ τους θεμελιώνονται σὲ μιὰ αὐταπόδεικτη (αὐτοβέβαιη) ἀρχή, σὲ μιὰ μέθοδο, δηλαδή, καὶ ὑποθέτουν μιὰ θεωρία, ἡ ὁποία ὅμως, μὲ τὴ σειρὰ τῆς, στηρίζεται καὶ θεμελιώνεται στὸν λόγο καὶ ἄρα δὲν εἶναι αὐθαίρετη, οὔτε ἀποκεκαλυμμένη: «Ἐπιστήμη ἐστίν, ὡς πρὸς τὸ ἐπιστητὸν μὲν θεωρουμένη, ἄθροισμα ἢ σειρὰ ἀλληλενδέτων ἀποδεδειγμένων ἀληθειῶν ἐξ ἀρχῶν μὲν αὐτοβεβαίων προερχομένων, τὴν δὲ μετὰ λόγου θεωρίαν τινὸς ὑπόθεσιν ἔχουσῶν»⁴⁵. Αὐτὴ ἡ γνώση καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος καὶ ἡ μέθοδος διερεύνησης καὶ ἀπόκτησης τῆς ἀλήθειας εἶναι ὁ συνήθης τρόπος, ἡ συνήθεια

41. *Αὐτόθι*, σσ. 32-33.

42. *Φιλοσοφικά καὶ φιλολογικά, ἔνθ' ἄν.*, σ. 19 § NA'.

43. «... das Ding an sich selbst, dadurch gar nicht erkannt wird», I. KANT, *Kritik der reinen Vernunft* (1781), *Sämtliche Werke*, Erster Band, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1919, σ. 85 καὶ *passim*.

44. Πβ. Ε. ΒΟΥΛΓΑΡΗ, Τὸ φιλοσοφεῖν καταξιώνεται «ὡς οὐδὲν ἕτερον ... ἢ τὸν λόγον ἀναζητεῖν», *Ἡ Λογική*, σ. 58 (πβ. τὴν ἐπανεκδόσή της, *Ἡ Λογική ...*, μὲ προλεγόμενα, ἐπιμ., εὐρετήρια Κ. ΠΕΤΣΙΟΥ, Ἰωάννινα, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων-Τομέας Φιλοσοφίας, Ἔργαστ. Ἐρευνῶν Νεοελλ. Φιλοσοφίας, 2010, σ. 58).

45. *Γνωστική*, σ. 50.

τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου: «ἔξις ἐστὶ τοῦ εἰδέναι μετὰ λόγου»⁴⁶ τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἐπιστήμονα καὶ «γνώσεις ἐπιστημονικαὶ ὠνομάσθησαν ὅσαι τῆς τε ζητήσεως καὶ εὐρέσεως τῶν περὶ τι ἀληθειῶν μετὰ λόγου στοχάζονται»⁴⁷ καί, εἰδικότερα, «Ὅταν οὖν ὁ ἄνθρωπος καὶ τοὺς νόμους τῶν περὶ αὐτῶν φαινομένων διερευνᾷ καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἐκζητῇ, τότε τὰς ἐπιστημονικὰς συνίστησι γνώσεις»⁴⁸. Ἄρα ὁ Καίρης δὲν περιορίζεται σὲ ἓναν φιλοσοφικὸ ὀρθολογισμό, σὲ μιὰ ἀπόλυτη κατίσχυση τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ σὲ μιὰ ἐμπειρικὴ ἔρευνα καὶ θεμελίωση τῶν νόμων τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας καὶ ἔτσι ἡ γνώση καὶ ἡ συνακόλουθη ἀλήθεια συνίστανται ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν νόμων καὶ λογικῶν διεργασιῶν. Τὸν συνδυασμὸ αὐτὸ τὸν βλέπει καὶ περαιτέρω ὡς *συνδιάθεση* σώματος καὶ ψυχῆς: «ἡ μὲν ψυχὴ ἐπὶ τοῦ σώματος ἐπενεργεῖ, τοῦτο δὲ ἀντιστρόφως ἐπὶ τῆς ψυχῆς»⁴⁹, δηλώνοντας ὅμως ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι «αὐτοκίνητος καὶ αὐτενεργὸς οὐσία»⁵⁰. Ἐν τέλει ὁ Καίρης ὑποστηρίζει τὴν καθολικότητα τῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων καὶ καθορίζει τὶς ἀρχές ὅχι μόνον τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς τέχνης: «Ἡ φιλοσοφία περὶ πάντα τὰ ὄντα ἐνασχολουμένη, τὴν περὶ αὐτὰ ἐν γένει ἐκζητεῖ ἀλήθειαν, καὶ πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης καταβάλλει τὰς ἀρχάς».

Ἀλλὰ, παρὰ τὴν ἐπιστημοσύνη μέσα στὴν ὁποία κινεῖται ὁ Καίρης, δὲν ἀποφεύγει ἡ μᾶλλον προβάλλει ἰσχυρῶς καὶ δέχεται καὶ τὴν *ἀποκάλυψη* ὡς μέθοδο ἀληθείας. Αὐτὴ φανερώνει ἀλήθειες ποὺ ἀδυνατοῦν νὰ προσπορίσουν οἱ ἐπιστῆμες, καὶ ὁ λόγος στὸν ἄνθρωπο ἀποκαλύπτεται μόνο στὰ θεοσεβικὰ πλάσματα, ἄρα χρειάζεται ἐξάσκηση, προσέγγιση καὶ οἰκείωση πρὸς τὸ θεῖο γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ. Εἶναι ἡ σχέση δημιουργοῦ καὶ ἐνασκημένου καὶ θεοσεβοῦς δημιουργήματος, ποὺ μεταβιβάζει θεῖες ἀλήθειες ποὺ δὲν ἔχουν καμία ἄλλη ὁδὸ ἀνακοίνωσης καὶ ἀσφαλῶς εἶναι ὑψηλότερες ἀπὸ τὶς ἀλήθειες ποὺ ἀνακαλύπτουν τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ. «Ἀποκάλυψις ἐστὶ θεῶν ἢ θεοσεβικῶν ἀληθειῶν διακοίνωσις ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παντὶ θεοσεβικῷ κτίσματι ὡς δέον εἰς Αὐτὸν ἀποτεινομένῳ, ἐκτελουμένη»⁵¹. Πέραν λοιπὸν τοῦ κλασικοῦ τρόπου ἐξεύρεσης τῆς ἀλήθειας τῶν πραγμάτων, ὑπάρ-

46. *Αὐτόθι*.

47. *Αὐτόθι*.

48. *Αὐτόθι*, σ. 51.

49. *Αὐτόθι*, σ. 59.

50. *Φιλοσοφικά καὶ Φιλολογικά, ἐνθ' ἀν.*, σ. 50, § 4Δ'.

51. *Γνωστική*, σ. 86. Ὁ Π. Καλλιγὰς γράφει ἀπαξιωτικά γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Καίρη: «παῦσε λοιπὸν λατρεύων θρησκείαν ἀνευ θρησκευάτος ... καὶ φιλοσοφῶν μὴ θρησκευε, ἢ θρησκεύων μὴ φιλοσοφεῖ», *ἐνθ' ἀν.*, σ. 632. Πβ. καὶ σχετικὲς θέσεις τοῦ Αὐγουστίνου (*The City of God against Pagans*, London, New York, Toronto, Oxford University Press, 1963, Book VIII, σσ. 136-138) καὶ τοῦ Θ. Ἀνανάτη (T. AQUINATUS, *Summa Theologiae*, printed in Italy, Marietti Editori Ltd, 1952, I, I, σ. 2) γιὰ τὴν Ἀποκάλυψη ὡς ἐπιστήμη, καὶ μάλιστα πρώτη.

χει, κατά τον Καΐρη, και ὁ μεταφυσικὸς καὶ ὑπερβατικὸς τρόπος ἀπόκτησης τῶν ὑψίστων γνώσεων. Ἐκεῖνος δηλαδή, ποὺ μέσα ἀπὸ τὴ μυστικιστικὴ δίοδο, ἐγκαταλείποντας πιά τὸν λόγο καὶ τὴν ἰσχύ του, ὁδηγεῖ τὸν θεοσεβῆ ἄνθρωπο στὴ γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ στὴν αὐτογνωσία του. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀποκάλυψη σ' αὐτόν, μέσῳ ἑνὸς θαυμαστοῦ τρόπου, τῶν ἀπόλυτων ἀληθειῶν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς διακρίνεται καὶ ἀνταμείβεται γιὰ τὴ θεοσέβειά του, ἀδυνατίζει, κατὰ τὴν ἀποψή μας, τὸ γνωσιακὸ σύστημα τοῦ Καΐρη, ποὺ ὑπερβαίνει τὸν λόγο καὶ ὑπόκειται στὴν ἀνταποδοτικὴ ἐπιλογὴ καὶ ἀπόδοση τῶν θεοσεβῶν. Ἡ ὑπέρβαση αὐτὴ κινεῖται βεβαίως σὲ ἓνα περιορισμένο πεδίο, ὡς ἰδιαιτερότητα, κατὰ κάποιον τρόπο, μόνον τῶν θεοσεβῶν⁵². «Λέγεται δὲ Ἀποκάλυψις ἡ τοιαύτη τῶν θείων ἀληθειῶν δήλωσις, πρὸς διαστολὴν τῶν ὡς ἐκ τῆς ἀπλῆς θεωρίας τῶν κτισμάτων ἀνακαλυπτομένων καὶ εἰς αὐτὰ μόνον ἀναφερομένων ἀληθειῶν»⁵³.

Οἱ ἀλήθειες τῆς ἀποκάλυψης ἀνάγονται σὲ πέντε κεφάλαια:

1. Σὲ ἀλήθειες γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ καὶ τὰ χαρακτηριστικά του καθὼς καὶ στὴ δημιουργία ὅλων τῶν κτισμάτων καὶ τὴ συνεχὴ πρόνοια⁵⁴.

2. Σὲ ἀλήθειες ποὺ ἀναφέρονται στὴν «οὐσίωσιν» τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλων τῶν θεοσεβικῶν ὄντων⁵⁵.

3. Σὲ ἀλήθειες σχετικὲς μὲ τὴ διάπλαση καὶ διαμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλων τῶν θεοσεβικῶν ὄντων ἀπὸ τὸν Θεὸ ποὺ γίνεται μέσῳ τῆς Θείας πρόνοιας καὶ τῆς Θείας χάριτος⁵⁶.

4. Σὲ ἀλήθειες γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν δημιουργημάτων του καὶ τοῦ θελήματός του νὰ ἔχουν ἀπεριόριστο σέβας⁵⁷.

5. Σὲ ἀλήθειες ποὺ δείχνουν τὴν ἀφοσίωση τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιᾶς στὸν Θεὸ καὶ τὴν πίστη, τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἐλπίδα σ' αὐτόν⁵⁸.

Ὅλες οἱ θεοσεβικὲς ἀλήθειες ἢ γνώσεις ἔχουν ἀρχή, μέσον καὶ τελικὸ σκοπὸ τὸν σεβασμὸ στὸν «ἀπειροτέλειον τῶν ὅλων Θεόν»⁵⁹. Αὐτὰ τὰ περὶ ἀποκαλύψεως δικαιώνουν καὶ τὴν ἀποψὴ ὅτι «τὸ ἔργο τοῦ Καΐρη εἶναι ἐπιγέννημα μυστικισμοῦ ἢ, τουλάχιστον, συγκράσεως ὀρθολογισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ»⁶⁰. Εἶναι ἓνα ὀλιγαρχικὸ σύστημα γνώσης καὶ ἀλήθειας ποὺ τὸ προ-

52. *Γνωστική*, σ. 86.

53. *Αὐτόθι*, σ. 87.

54. *Αὐτόθι*, σ. 87.

55. *Αὐτόθι*, σ. 88.

56. *Ἐνθ' ἄν.*

57. *Ἐνθ' ἄν.*

58. *Αὐτόθι*, σ. 89.

59. *Αὐτόθι*, σ. 90.

60. Ν. ΧΡΟΝΗ, Ἡ θέση τοῦ Θεόφιλου Καΐρη ἐπὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ, *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 172. Συμπληρώνει ἀκόμη ὅτι «... διαπιστώνουμε ὅτι αὐτὸς οὔτε πρὸς τὸν ἐμπειρισμὸ συντάσσεται, οὔτε στὸν ὀρθολογισμὸ ἀκολουθεῖ. Τηρεῖ ἀπέναντι καὶ τῶν δύο στάση ἐκλεκτικὴ», *αὐτόθι*, σ. 179. Πάντως ἀντὶ τοῦ ὅρου «ἐμπειρισμός» χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο «αἰσθητοφροσύνη» (*Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, σσ. 208-209 (η'), § 17).

σεγγίζουν αὐτοὶ ποὺ ἀνῆλθαν στὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς πίστεως καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεό. Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς μόνον οἱ θρησκευόντες μὲ τὴ συνήθη ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀλλὰ κάθε ἄνθρωπος ποὺ μὲ τὴ συνέπεια καὶ τὴ στάση του, τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἀναγνώριση τοῦ θεοῦ μπορεῖ νὰ φτάσει στὴν ὁμοίωση καὶ τὴ θέωση καί, ἄρα, νὰ ἀντικρύσει τὶς ὑπέρτατες ἀλήθειες ποὺ περιγράψαμε παραπάνω.

Ἡ ὁλοκλήρωση, ὅμως, ὅσον ἀφορᾷ τὸ γνωσιακὸ σύστημα τῶν σταθερῶν καὶ ὄχι τῶν ὑπερβατικῶν ἀληθειῶν, ἔρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Καῖρη. Ὁ λόγος, ἡ λογικὴ ἰκανότητα εἶναι πάντοτε τὸ σταθερὸ μέσον καὶ ὁ τρόπος γιὰ τὴν ἀπόκτηση γνώσεων καὶ γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας τῶν πραγμάτων. Τὸ γνωστικὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο ποὺ γνωρίζεται καλύπτουν τὸ σύνολο τῶν γνωσιακῶν ἰκανοτήτων καὶ ὁλοκληρώνουν τὸν κύκλο τῆς γνώσης. Αὐτογνωσία καὶ ἑτερογνωσία, ὁ ἑαυτὸς καὶ τὰ ἄλλα ὄντα, ἡ λογικὴ εὔρεση τῶν ιδιοτήτων τους, ἀλλὰ καὶ ἡ λογικὴ λειτουργία καὶ ἡ δομὴ τῆς τεχνικῆς, ὅλα συντείνουν πρὸς τὴ λογικὴ ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας, ἡ ὁποία συναπαρτίζει καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τῶν πραγμάτων⁶¹.

Γρηγόριος ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ
(Ἰωάννινα)

KNOWLEDGE AND TRUTH IN INNOVATIVE THEOPHILOS KAIRIS

This study examines the issue of knowledge and truth in Theophilos Kairis, whose point of view is bounded from Christianity that substitutes but also borrows elements from the ancient religion, from Enlightenment, which stands radically opposed to conservatism, and elements from reverence known as *theosebism*, meaning «soul that tends to the divine». Especially, the cognitive state of man serves the function of three factors: God (the reason of knowledge-*gnosis*), the Soul (its source) and Man (his needs work as the triggers). This way follows the path from the simple elements of cognition (ideas and concepts) to internal emotions and lately the complicated concepts and the truth itself. However, all this procedure obeys the ultimate criterion of logos which is existential as the structure of knowledge and truth. Similarly, the

61. *Γνωστική*, σ. 91: «πᾶσαι τοῦ ἀνθρώπου αἱ γνώσεις ἢ περὶ τὸ γινώσκον θεωροῦνται ἢ περὶ τὰ γινωσκόμενα· καὶ τὰς μὲν πρώτας λαμβάνει τὰς δυνάμεις παρατηρῶν, δι' ὧν καὶ ἑαυτὸν καὶ τὰ λοιπὰ διερευνᾷ ὄντα· τὰς δὲ δευτέρας συνίστησιν ἢ μετὰ λόγου τὰς ιδιοτήτας τῶν γινωσκομένων ἐξιστορῶν καὶ τὰς ἱστορικὰς συμπληρῶν γνώσεις· ἢ μετὰ λόγου τὰ τεχνουργήματα θεωρῶν, καὶ τὰς τεχνικὰς παράγων· ἢ μετὰ λόγου τὴν περὶ πάντα ἐκζητῶν ἀλήθειαν καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς συναπαρτίζων».

science, as knowledge of absolute knowledge, is a series of truths proven, that is based on a self-evident principle, method and assumes a theory, which by the way and consequently is based and founded in Logos. Kairis does not limit himself to a philosophical rationalism but also follows a foundation of empirical research and the laws of nature and society. Consequently, knowledge and truth as its results consists of the combination of natural and social laws and logical processes, although he, exceptionally, does not avoid revelation at all.

Gregorios KARAFYLLIS

